

УДК 94(477)(092)

DOI: 10.31651/2076-5908-2025-3-39-49

Тарас ГРИНЕВИЧ

кандидат історичних наук, незалежний дослідник, м. Дрогобич, Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6018-6140>
e-mail: taras.gr.mail@gmail.com

Костянтин ІВАНГОРОДСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4052-5253>
e-mail: iwakos@ukr.net

Василь ПЕДИЧ

кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>
e-mail: pedychwasyl@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ БИТВИ ПІД ОХМАТОВИМ 1655 р. У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Анотація. Метою даної статті є вивчення особливостей зображення битви між польсько-татарським й козацько-московськими військами під Охматовим у 1655 р. у працях польських істориків другої половини XIX – початку XXI ст., визначення еволюції її історіографічного образу. **Методологічне підґрунтя** статті становить порівняльно-історичний аналіз історіографічних фактів, ґрунтуючись на принципах історизму та об'єктивності. У роботі використовувались загальнонаукові методи, як аналізу та синтезу, порівняння, систематизації, класифікації й порівняння, а також спеціально-історична методологія досліджень, зокрема історико-генетичного методу та критики історичних джерел. **Наукова новизна** статті полягає у відображенні першого у вітчизняних історіографічних студіях дослідження специфіки відображення подій битви під Охматовим у працях польських істориків. **Висновки.** У підсумку відзначено, що військова кампанія осені 1654 – зими 1655 рр. й Охматівська битва, що були частиною національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., чи не найбільш глибокого відображення знайшли у працях польських істориків, які працювали з другої половини XIX ст. й до сьогодні. У польській історіографії образ битви під Охматовим у 1655 р. пройшов певну еволюцію від доволі поверхових згадок у більш загальних дослідженнях історії Польщі, які з'явилися у працях XIX ст., до спеціальних досліджень подій військової кампанії кінця 1654 – початку 1655 рр. у роботах сучасних польських науковців. Зміни зазнали й оцінки істориками результатів Охматівської битви. Так у висновках істориків з XIX ст. вона бачилась однозначною перемогою польської сторони, однак уже на зламі XIX та XX ст. відбулась її переоцінка й дослідники вбачали у ній збройне зіткнення, яке не принесло рішучої переваги жодній із сторін, однак призвело до значних втрат. Сучасні дослідження виявляють відхід від безкритичного повторення образу подій, засвідченого у польських джерелах XVII ст., та різноманітних тенденційних антиукраїнських стереотипів, що часто мали місце у працях польських істориків XIX та першої половини XX ст., й переходу до докладного аналітичного вивчення теми, зображення її із позицій обох сторін конфлікту.

Ключові слова: польська історична наука, битва під Охматовим 1655 р., національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст., військова кампанія осені 1654 – зими 1655 рр., Річ Посполита.

Taras HRYNEVYCH

Candidate of Sciences in History, independent researcher
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6018-6140>
e-mail: taras.gr.mail@gmail.com

Kostiantyn IVANGORODSKY

Doctor of Sciences (History), Professor of Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4052-5253>
e-mail: iwakos@ukr.net

Vasyl PEDYCH

Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Docent at Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>
e-mail: pedychwasy@gmail.com

STUDY OF THE OKHMATIV BATTLE (1655) IN POLISH HISTORIOGRAPHY

Abstract. *The purpose of this article is to study the features of the depiction of the battle between the Polish-Tatar and Cossack-Muscovite troops near Okhmativ in 1655 in the works of Polish historians of the second half of the 19th – early 21st centuries, to determine the evolution of its historiographic image. The methodological basis of the article is a comparative-historical analysis of historiographic facts, based on the principles of historicism and objectivity. The work used general scientific methods, such as analysis and synthesis, comparison, systematization, classification and comparison, as well as special-historical research methodology, in particular the historical-genetic method and criticism of historical sources. The scientific novelty of the article lies in the reflection of the first in domestic historiographic studies of the specifics of the depiction of the events of the Battle of Okhmativ in the works of Polish historians. Conclusions.* As a result, it is noted that the military campaign of the fall of 1654 – winter of 1655 and the Battle of Okhmativ, which were part of the national liberation war of the Ukrainian nation in the middle of the 17th century, were perhaps most deeply reflected in the works of Polish historians who worked from the second half of the 19th century to the present. In Polish historiography, the image of the Battle of Okhmativ in 1655 underwent a certain evolution from rather superficial mentions in more general studies of the history of Poland, which appeared in the works of the 19th century, to special studies of the events of the military campaign of the end of 1654 – the beginning of 1655 in the works of modern Polish scholars. The assessment of the results of the Battle of Okhmativ by historians has also undergone changes. Thus, in the conclusions of historians from the 19th century, it was seen as an unequivocal victory for the Polish side, but already at the turn of the 19th and 20th centuries. it was reassessed and researchers saw it as an armed clash that did not bring a decisive advantage to either side, but led to significant losses. Modern research reveals a departure from the uncritical repetition of the image of events, attested in Polish sources of the 17th century, and various biased anti-Ukrainian stereotypes, which often took place in the works of Polish historians of the 19th and first half of the 20th centuries, and a transition to a detailed analytical study of the topic, depicting it from the positions of both sides of the conflict.

Keywords: *Polish historical science, the Battle of Okhmativ in 1655, the national liberation war of the Ukrainian nation in the middle of the 17th century, the military campaign of autumn 1654 – winter 1655, the Polish-Lithuanian Commonwealth (Rzeczpospolita).*

Постановка проблеми. Однією з малознаних, але вагомих за своїм військово-політичним значенням і цікавих із позиції розвитку військового мистецтва в Україні та цілому регіоні Східної Європи була битва під Охматовим, що відбулася між козацько-московськими та польсько-татарськими військами у ході військової кампанії 1655 р. На сьогодні, попри зображення її подій у працях українських, російських і польських істориків, вона залишається однією з найменш висвітлених в історіографії Хмельниччини й перебуває у тіні таких баталій, що посіли справжнє символічне місце в історичній свідомості та національній пам'яті українців і поляків, як Жовтоводська, Корсунська, Пилявецька, Збаразька, Берестецька чи Батозька. Чи не найбільш ґрунтовно битва під Охматовим та військова кампанії зими 1654–1655 рр. знайшла своє відображення у польській історіографії, де історія Хмельниччини активно досліджувалася вченими, що працювали у період з XIX ст. й до сьогодення.

Метою статті є аналіз особливостей зображення битви між польсько-татарським й козацько-московськими військами під Охматовим у 1655 р. у працях польських істориків

другої половини XIX – початку XXI ст., визначення еволюції її історіографічного образу. Зокрема, об'єктом дослідження є праці польських істориків, що займалися козакознавчими студіями у період з другої половини XIX – до перших десятиліть XXI ст., і в яких відображені події битви під Охматовим.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням особливостей зображення історії національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького у польській історіографії займалися деякі сучасні українські дослідники. Зокрема, образ різних подій Хмельниччини у працях польських істориків та специфіку їх наукових підходів до зазначеної тематики аналізували Оксана Руда [21], Тарас Гриневич [18; 19], Ігор Чава. Так, останній у своїх статтях розглянув специфіку зображення подій війни 1649 р. [24] та 1651 р. [23], що міститься у працях польських істориків першої половини XX ст. Інтерпретації та оцінки доби Хмельниччини у працях знакового польського історика Людвіка Кубалі вивчала Оксана Пестрикова [20]. Юрій Степанчук у докторській дисертації розглянув специфіку зображення польською історіографією постаті Б. Хмельницького [22]. Зрештою, у низці монографічних і статейних досліджень Віталій Тельвак всебічно реконструював дискусії польських та українських істориків довкола багатьох проблем історії козащини [25–35].

Серед польських дослідників Лешек Пйонтковський вивчав образ польсько-козацьких війн XVII ст. в польській історіографії міжвоєнного періоду [12]. Короткий огляд основної історіографії та досягнень у студіях над Охматівською військовою кампанією початку 1655 р. подав і польський історик Рафал Бабка [1], який докладно вивчав самі цю подію польсько-козацької війни. В усіх вищезгаданих дослідженнях висловлено чимало важливих спостережень про особливості інтерпретації й оціночних підходів польських науковців до зображення подій Хмельниччини, впливів на історіографічний образ подій 1648–1657 рр. політичної кон'юнктури та ідеологій різноманітних рухів, яким симпатизували ті чи інші дослідники, різноманітних культурних віянь і постулатів різних наукових теорій та шкіл. Однак у жодній із них спеціально не аналізувалася специфіка наукових підходів польських дослідників, які працювали впродовж другої половини XIX – початку XXI ст., як і їхніх інтерпретацій битви під Охматовим у 1655 р.

Виклад основного матеріалу. Поглиблення інтересу польських дослідників до проблем історії українського козацтва, зокрема, конфліктів між Річчю Посполитою та козаками розпочалося в період активного розвитку польської історичної науки в другій половині XIX ст. Однією із тем, що вивчалися істориками, була і військова кампанія між польсько-литовською державою й українським козацтвом та Московським царством 1654–1655 рр., ключовою подією якої була битва під Охматовим. Так, короткі згадки про битву під Охматовим зустрічаються вже у дослідженнях корифея польської історичної думки XIX ст., творця краківської історичної школи, праці якого відкривали новий період розвитку польських історичних студій й відхід від давнішої постпросвітницької та романтичної історіографії – Юзефа Шуйського. Останній, здебільшого, зосереджувався на політичних подіях та дипломатії, більше уваги присвятив змінам у міжнародному житті, які наступили внаслідок укладення союзу між Б. Хмельницьким та царем Алексеем Михайловичем. Відтак історик вказував, що Польщі вдалося здобути приязне ставлення Порти й реальну військову допомогу від кримського хана. Про саму ж військову кампанію він зазначав лише, що восени 1654 р. у похід на Україну вирушила польська армія під командуванням новопризначених на червневому сеймі коронних гетьманів Станіслава Потоцького та Станіслава Лянцкоронського й яка дісталася до Умані. Результати цих військових дій він оцінював як повністю вдалі для польської сторони й наголошував, що весь похід «відбувався щасливо». Також і саму битву під Охматовим вчений бачив як однозначно переможну для польської армії, коли в «нічному кривавому бою було побито Хмельницького і Бутурліна» [16, с. 290]. Таким чином, чотириденну битву дослідник зводив до значно коротшого часового проміжку й не вказував на її неоднозначний результат. Саме ж завершення військової кампанії Ю. Шуйський пояснював морозами, які змусили Потоцького повернутися й натякав на нові небезпеки, що розгорталися перед Польщею у новому, 1655 р. на інших зовнішньополітичних напрямках.

У схожому ракурсі, тобто однозначно вдалою для Польщі, зимову кампанію 1654–1655 р. та битву під Охматовим бачив і Анатоль Левицький. Змальовуючи лише загальну картину цих подій і спростивши факти, вчений зобразив їх у контексті, нібито, одночасного походу двох великих московських армій, що оперували на землях Великого князівства Литовського та України, і які Польща змушена була відбивати. Хоча в дійсності, з 1654 р. московська армія активно наступала лише на білоруському напрямку, тоді як Б. Хмельницький дотримувався оборонної стратегії й саме польська сторона восени 1654 р. розпочала натомість наступальні дії проти козаків. У зображенні А. Левицького, навпаки, Польща лише за кілька місяців спромоглася зорганізуватися для захисту від вторгнення козацько-московських військ на українському напрямі дій й після кількомісячних зборів у похід, нарешті, вступив великий коронний гетьман С. Равета-Потоцький. Одночасно історик стверджував, що цю військову кампанію польська армія «розпочала великою перемогою під Охматовим» [10, с. 247].

Подібно зобразив ці події й інший видатний представник краківської історичної школи – Міхал Бобжинський. Вчений вказував, що в 1654 р. одночасно великі московські армії вступили у Литву та Україну. Втім, на відміну від успіхів на північному напрямку, на півдні вони зазнали поразки. Історик вважав, що московити «разом із козаками програли велику битву під Охматовим» [3, с. 221]. Поруч із цим, більш загальні результати війни були, за його спостереженнями, все ж на користь Москви, яка скористалась із пізнішого вторгнення шведів у Польщу.

Таким чином, у дослідженнях з XIX ст. домінувала позиція щодо однозначних оцінок зимової кампанії 1654–1655 рр. та битви під Охматовим, як успішних для польської сторони. Проте слід відзначити, що на той момент розвитку польської історичної науки відображення цих подій в історіографії було вкрай поверхове й страждало на спрощені узагальнення. Більш докладно цікаву для нас військову кампанію досліджували польські історики вже на зламі XIX–XX ст., що призвело й до доволі значної переоцінки її результатів.

Зокрема, на цьому етапі один із провідних польських дослідників історичної українки Александр Яблоновський наголошував, що Б. Хмельницький швидко розчарувався у союзі з Москвою й усіляко уникав більшого залучення своїх сил у бойові дії. Кампанію зими 1654–1655 р. вчений бачив як суто оборонну з козацької сторони, коли вона змушена була відбивати наступ польських військ. Битву під Охматовим він оцінював як таку, що завершилась корисним результатом саме для Б. Хмельницького, адже йому вдалося «відбити польські хоругви, що увійшли в Україну» [4, с. 257].

Неоднозначною в оцінках битви під Охматовим була позиція видатного представника варшавської історичної школи Тадеуша Корзона. Історик, який часто з великою докладністю висвітлював усі факти військових кампаній, у своїй «Історії війн та війська польського» цілком оминув військову кампанію, яку розпочали польські війська на чолі з обома коронними гетьманами на українському фронті бойових дій у 1654 р. Це дозволило йому уникнути висвітлення доволі незручних для конструювання героїчного образу польських військ і полководців фактів масового винищення мирного населення на землях Брацлавського воєводства. Натомість учений вказував, що цар вислав для спільних дій з Хмельницьким 40-тисячну московську армію на чолі з Бутурліним. Битву під Охматовим, яку він відносив лише до одного дня 22 січня, дослідник вважав переможною для польської сторони, якій вдалося захопити 36 гармат і «відірвати тилову частину табору» [7, с. 350]. Проте також зауважив, що коронному гетьману, «через невеликі свої сили, не було змоги розгромити об'єднаних 90 тис. Бутурліна і Хмельницького, котрі, попри енергійні атаки Чарнецького, змогли відступити з поля битви» [7, с. 350]. У підсумку, критично налаштований до козацтва, Т. Корзон стверджував, що Хмельницький «навіть приписував собі перемогу» [7, с. 350].

Коротко згадував про події битви під Охматовим чи не найбільш плідний польський дослідник історії українського козацтва, який працював в останній третині XIX та в першій третині XX ст. – Францішек Равіта-Гавронський. Кількість польських військ у зимовій кампанії 1654–1655 рр. він нараховував до 30 тис., тоді як лише московських військ

налічував 60 тис. Таке перебільшення сил ворогів Польщі було для нього доволі характерним й дозволяло, зокрема й іншим дослідникам, які вдавалися до цього, підсилювати героїчний ефект перемог й виправдовувати поразки. Крім цього, він стверджував, що московсько-козацька армія вирушила у похід лише тоді, коли польські сили взялися до здобуття Умані, яку захищав Богун із 30 тис. козаків. Власне події боїв під Охматовим дослідник не описував й обмежився оцінкою битви як польської перемоги, «але дуже невпевненої й не використаної» [15, с. 89]. Причину цього він вбачав у нерішучій позиції татар, яких підкупив Хмельницький. Загалом, військову кампанію кінця 1654 – початку 1655 рр. Ф. Гавронський оцінив як «безпланову» й «втрачену для Польщі, до чого причинилися звичайні сварки у війську», яке оголосило про свою втому й бажання відступити на відпочинок [15, с. 90].

Максимально розлого висвітлив різноманітні факти, пов'язані з битвою під Охматовим, Людвік Кубаля, описи якої у нього, хоч і мають слід певної тенденційності, залишаються чи не найбільш яскравими в польській історіографії. Львівський історик показав усі етапи просування польських військ на українських землях, докладно спираючись на свідчення польських джерел, відобразив події боротьби за різноманітні міста та замки, особливості стратегічних кроків польських командирів. У своїх підрахунках кількості об'єднаної козацько-московської армії він вказував цифру у 60 тис. Вчений наголошував: незважаючи на те, що кожна зі сторін знала про присутність в околицях ворога й просувалася з метою вступити з ним у бій, їхня зустріч на полі бою відбулася несподівано, коли обидва війська рухалися в пошуках супротивника. Науковець детально описав шикування військ й усі кроки обох сторін в їхніх спробах здобути перевагу над суперником. Подаючи барвний опис баталії, дослідник не оминув і використання художніх засобів, описуючи гук гармат, щільний обстріл, емоції воїнів під час бою тощо. Це дозволило автору здійснити своєрідне «перенесення читача» на місце подій й показати їх зі значною докладністю. Разом із тим, усі ці події він описував, звісно, з позиції польської сторони, якій він симпатизував, адже писав студії «зادля зміцнення сердець» поляків, поневолених під владою Російської, Австрійської та Німецької імперій.

З певним суб'єктивізмом Л. Кубаля згадував і різноманітні чутки, що побутували серед польських вояків. Приміром, начебто, Б. Хмельницький при першому ж ударі польських військ, нібито помітивши «переляк і вважаючи, що все уже втрачено, хотів собі життя відібрати, і лише коли побачив, як польська кавалерія почала відступати, душа до нього повернулася» [8, с. 198]. Поруч із цим, уже в наступних рядках історик описує особливу завзятість гетьмана в обороні табору під час його облоги поляками, коли козацький головнокомандуючий, «зупинившись на місці без куска дерева і краплі води, палив вози й їв сніг, коли його становище було гірше, ніж під Берестечком, але, попри це, цілу ніч працюючи, він заклав табір потужний, як Мальборк» [8, с. 198]. Успіх відступу козацького табору з поля битви історик приписував вдалим переговорам козацьких посланців із очільником татар Каммехметом, якого він називав «опікуном Хмельницького» й котрий у вирішальний день відійшов на значну відстань під претекстом пошуків пасовищ для коней [8, с. 199]. Також учений згадує й про доволі пасивну поведінку польських командирів, котрі не реагували на доповіді про приготування козаків до відступу. В підсумку, «непереможеному», в його оцінках, козацько-московському війську вдалося відступити й за кілька днів відірватися від поляків, що турбували їх нападами. Загалом, Л. Кубаля охарактеризував битву під Охматовим як «славно, про котру в Польщі протягом довгих років з подивом згадували – напівперемога і поразка одночасно, тому що через надлюдські зусилля, повної перемоги не можна було досягнути» [8, с. 199].

Звернув увагу на битву під Охматовим і Владислав Конопчинський у межах дослідження Нового періоду в історії Польщі. Зокрема, він розглядав кампанію зими 1654–1655 рр. як спробу польської сторони використати перерву в наступі московсько-козацьких військ на теренах Великого князівства Литовського, що розвивалася влітку-восени 1654 р., для відкриття нового фронту бойових дій уже на теренах України. Похід військ С. Потоцького, С. Лянцкоронського та С. Чарнецького історик характеризував як «жорстоку каральну експедицію», наголошуючи, що десятки тисяч повсталого населення «йшли під

меч» під час здобування польськими військами українських міст, тоді як «ще більше нещасних істот викрадали в ясир калга із нураддином» [6, с. 20]. Безпосередньо битву під Охматовим вчений оцінював як таку, що «була розв'язана на нашу [польську] користь, але стратегічна мета зазнала повної невдачі: мороз змусив Лянцкоронського повернутися» [6, с. 20]. Таким чином, дослідник подав досить критичний образ розвитку подій, описавши долю мирного населення України. Також він об'єктивно відзначив тактичний успіх королівських військ у боях, хоча й без результативності всієї військової кампанії, яка, крім багатьох жертв, не принесла жодного політичного результату.

Коротку згадку про Охматівську битву подав у загальній праці, присвяченій історії українського козацтва, один із провідних польських дослідників-козакознавців міжвоєнного періоду – Владислав Томкевич. Останній відзначив, що, попри значні політичні зміни, які відбулися із укладенням козацько-московського союзу та початку масштабного наступу царських військ на теренах Великого князівства Литовського, значне розгортання бойових дій на українському фронті відбулося лише через рік – на початку 1655 р. Вчений не згадав про каральну експедицію коронних військ, що тривала з осені 1654 р. й характеризувалася постійними облогами та кривавими штурмами українських міст. Єдиною такою подією цього періоду війни історик називав лише битву під Охматовим, масштаб якої він підкреслив, згадавши про її кількаденну тривалість. Результати баталії В. Томкевич оцінював як такі, що «виказали польську перевагу», але все ж бачив її такою, що не принесла вирішальної перемоги жодній зі сторін. Причину цього науковець бачив у «вині татар, які більше бажали руйнувати країну ніж воювати із козаками» [17, с. 64].

Значні зміни у польській історіографії відбулись із падінням під час Другої Світової війни міжвоєнної польської держави та встановленням комуністичного режиму з його марксистсько-ленінською класовою ідеологією. Політична кон'юнктура, пов'язана з фактичним підпорядкуванням Польщі Радянському Союзу, диктувала й особливості підходів до інтерпретації історичних подій. Особливо це стосувалося складних сторінок спільної польсько-української чи польсько-російської історії, коли гостра критика у бік одного із народів, що входив до складу СРСР, вважалася недружнім випадом у бік політичного союзника.

Приміром, такий образ подій кінця 1654 – початку 1655 рр., зумовлений цими новими політичними обставинами розвитку польської історичної науки, представлений у дослідженні Лешка Подхородецького, яке вийшло у часи Польської Народної Республіки (ПНР). У ньому історик вдався до доволі жорсткої критики «шляхетської Речі Посполитої» як експлуаторської країни й висловлював симпатію у бік повсталих козаків та селян, які зображувались «пролетаріатом», що боровся за свої класові права. Відтак осінньо-зимову кампанію польських військ С. Чарнецького на Поділлі він зобразив як суцільну різанину мирного населення, коли здійснюючи «пацифікацію», польські сили залили «хвилею жорстокості» цілу Брацлавщину, що горіла одним великим вогнем» [13, с. 226]. Сам же похід козацьких військ Б. Хмельницького, підтриманих московськими полками В. Бутурліна, на чому вчений робив особливий наголос, як на одному з фактів «братнього союзу» народів, розглядав як спробу відвернути цю геноцидальну акцію коронної армії. Про події Охматівської битви дослідник коротко згадав лише, що вона тривала три дні й козацько-московська армія була відбита й примушена до повернення на схід [13, с. 226]. Таким чином, Л. Подхородецький оцінював і битву, і всю військову кампанію початку 1655 р. як невдалу для Б. Хмельницького та його союзника, адже їм не лише не вдалось перемогти суперників, але й вони не змогли відвернути руйнування українських міст й замків, врятувати населення, яке піддавалося винищенню.

Дещо інакше, однак із дозою об'єктивної критики польського війська за вчинене на Брацлавщині насилля, Л. Подхородецький оцінював події початку 1655 р. у своїх працях, написаних уже після падіння комуністичного режиму у Польщі. Так, у біографії С. Чарнецького він уже більше місця присвятив висвітленню конкретних подій битви під Охматовим. Відтепер учений характеризував її як «велику битву», в якій брали участь значні армії з обох боків, що нараховували, на його думку, 22 тис. коронних жовнірів і 15 тис. татар супроти 60-тис. козацько-московської армії. Особливо історик виділяв

значимість погодного фактору в розгортанні бою, коли все відбувалося за особливо суворих морозів. Дослідник, завданням якого було в першу чергу зобразити факти, що стосувалися б діяльності С. Чарнецького, висвітлив події з погляду польського полководця й для цього розлого цитував його звіти до королівського двору, що є цінним (хоча й досить суб'єктивним) джерелом інформації.

Так, історик відзначив свідчення С. Чарнецького, який наголошував, що битва з наступальним характером дій відбулася саме за його «особливими наполяганнями та під особистим керівництвом» [14, с. 432]. Також вчений наголошує, що він там, як і в інших битвах, «знову відзначився шаленою атакою кінноти й був дуже близький до остаточної перемоги» [14, с. 432]. Попри це, науковець відзначив і ключову роль Б. Хмельницького, який, завдяки своїм організаторським та військовим здібностям, зміг з'єднати, розірваний поляками, табір і дати їм відсіч. Додатково він зробив наголос на значимості постави татар, які своєю поведінкою, налаштованою на максимальне уникнення втрат зі свого боку, не надали коронним військам допомоги у вирішальний момент бою. Описуючи події останнього, четвертого дня битви, Л. Подхородецький робить наголос на значній вогневій силі козацького табору й знову ж цитує С. Чарнецького, який називав його «вогнистим як Мальборк». В оцінках результатів битви під Охматовим історик вважав їх на користь польської сторони, коли «польська кавалерія ще раз показала свою рішучу вищість над козацькою й московською кіннотою, а втрати Хмельницького і Шереметьєва були значно більшими ніж польські» [14, с. 433]. Попри це, він одночасно вказує на невдачу коронної армії в її спробах повністю розбити ворога, а також успіх Б. Хмельницького зі звільнення з облоги гарнізону, оточеного поляками, Охматова.

Серед сучасних дослідників Маріуш Маркевіч вписує події військової кампанії 1654 та початку 1655 рр. у контекст зміни політики Кримського ханства, що вельми серйозно оцінювало небезпеки козацько-московитського союзу, який руйнував його дотогочасну політику, котра передбачала збереження рівноваги між Річчю Посполитою і Московією. У такий спосіб, Крим, нібито, перебудував свої зовнішньополітичні відносини й уклав союзний договір із Польщею, який «унеможливив Москві отримати на півдні такі ж успіхи, як у Великому князівстві Литовському» [11, с. 519]. З усієї військової кампанії історик згадав лише битву під Охматовим, де, згідно з його оцінками, польсько-татарські війська розбили козацько-московську армію. При цьому дослідник висловив застереження, що ця перемога не була вирішальна, адже козакам вдалося відступити, прикриваючись табором із возів, а через пів року вороги Польщі знову перейшли у наступ й взяли в облогу Львів.

Коротке, але доволі змістовне дослідження зимової кампанії 1654–1655 рр. і битви під Охматовим запропонував Яцек Комуца. Окрім висвітлення низки фактів щодо подій походу польських військ на Україну та боїв під Охматовим, ця студія має чималу вартість завдяки підрахункам сил обох сторін. Дослідник навів кількість польських хоругв і козацьких полків, що брали участь у битві, а також здійснив влучні обчислення можливої кількості присутніх на полі битви московських і татарських сил. Так, спираючись на дослідження Адама Керстена та Яна Віммера, він вказав на кількість польських сил у 23 тис., яких у битві підтримали біля 20 тис. татар. Натомість їм протистояли 35–40 тис. козаків і 6 тис. московитів. У такий спосіб дослідник відзначив рівність сил сторін й навіть можливу польсько-татарську перевагу, що заперечували покоління польських істориків, які працювали в другій половині XIX – першій половині XX ст. [36].

Одне з найкращих на сьогодні досліджень битви під Охматовим та всієї військової кампанії на українських землях від літа 1654 – до весни 1655 рр. належить Рафалу Бабці. Вчений докладно відобразив усі дипломатичні та внутрішньополітичні перипетії підготовки Речі Посполитої до війни проти Козацької України та Московського царства. Зокрема, він проаналізував заходи вжиті на сеймах 1654 р., а також події, що відбувалися довкола укладення польсько-татарського союзу й приготування до спільних військових дій. Автор об'єктивно, відійшовши від притаманних багатьом польським дослідникам підходів, що старались замовчувати факти, які могли б показали темну сторону дій польських військ, зобразив жорстокості коронних жовнірів під час пацифікаційної акції в Україні й назвав ці події «різаниною Брацлавщини» [2, с. 195]. Також історик окремо висвітлив починання

козацької сторони та московитів у приготуваннях до військової кампанії, показавши у такий спосіб розгортання подій з різних поглядів. Він погоджується з висновками Я. Комуди щодо рівності сил й, можливо, більшої кількості польсько-татарської армії [2, с. 46]. З іншого боку дослідник вважає, що з тактичної сторони перевага все ж знаходилась на стороні козаків, яку створював їм велетенський оборонний табір із возів. Особливо у боротьбі проти такого козацького способу воювання безпорадними були татари, а єдиний шанс завдати поразки ворогу полягав у спробі знерухомити табір й взяти його в облогу, що теж не давало певності в перемозі [2, с. 47].

В описі подій зимової кампанії та самої битви під Охматовим Р. Бабка багато уваги звертає на свідчення безпосереднього учасника подій – Веспасіана Коховського. Історик також відзначив, що інша назва Охматівської битви – «Битва на Дрижиполі» – походила від сильних морозів, які дошкуляли обом арміям у ці дні [2, с. 48]. Він вважає, що на початку битви польськими командирами керувала ідея раптового удару усіма силами на козацько-московський табір, поки діяв ефект несподіванки в мить неочікуваного зближення обох армій. Цим дослідник і пояснює запеклу атаку коронних військ у пізню вечірню пору [2, с. 49]. Науковець повністю заперечує свідчення козацького літописця Самійла Величка про удар козаків з Умані, що перебувала в облозі, в тил польських військ, які тоді вдерлися в козацько-московський табір. Свою позицію він обґрунтовує мовчанням про це всіх інших джерел й катастрофічними наслідками для коронної армії у випадку саме такого розвитку подій. Успіх у відступі військ Хмельницького та Шереметьєва історик пояснює їхніми вдалимими переговорами із татарами, коли, можливо, з допомогою підкупу їх вдалося переконати відкрити оточеним шлях до відступу. Водночас Р. Бабака вважає, що татарам вигідно було не допустити розгрому козаків, адже це зберігало для них можливість участі у наступних війнах в Україні [2, с. 53]. Дослідник також наголошує, що бої останнього дня битви під Охматовим, під час відступу козацького табору, завершилися не лише великими польськими втратами, але й фактичною поразкою. Загалом, оцінюючи результати битви під Охматовим, Р. Бабка вказує, що жодна зі сторін не здобула в ній перемоги й понесла значні втрати. Однак Б. Хмельницькому вдалося реалізувати цілі свого походу – врятувати обложених в Умані козаків й зберегти свої основні сили, які дозволяли вести наступні військові кампанії [2, с. 57]. Натомість для польської сторони вона виявилася великою стратегічною поразкою через відсутність політичного успіху кампанії та значні втрати у переддень великих ворожих вторгнень на терени Речі Посполитої.

Єдиною на сьогодні окремою монографією, присвяченої Охматівській кампанії 1654–1655 рр., є книга Войцеха Кухарського. Хоча варто зауважити, що попри істотний обсяг цієї праці, значну її частку складають розділи про укладення козацько-московського союзу 1654 р. та події, що охопили період аж до смерті Б. Хмельницького. Праця переважно базується на цитатах із джерел та значних фрагментів досліджень інших істориків, причому В. Кухарський не уникає посилань на думку доволі тенденційних дослідників, наприклад, на Ф. Равіту-Гавронського. З іншого боку необхідно відзначити, що історик висвітлює різноманітні дослідницькі позиції й інтерпретації подій, що побутують в історіографії. Зокрема, він проаналізував можливість контрударів козацького гарнізону з Умані, а також вказав на неспівпадіння у звітах про битву різних польських командирів, що надає ґрунт для появи теорій стосовно альтернативного розвитку різних подій битви [9, с. 163, 168]. Цінним є й докладне висвітлення подій битви під Охматовим, наповнене різноманітними даними й фактами. У підсумкових судженнях науковець оцінює битву як таку, що принесла значні втрати обом сторонам, а це не дозволяє говорити про перемогу жодного із суперників. Сама ж кампанія початку 1655 р. призвела до поступової деморалізації польського війська й до розчарування у татарській допомозі. Вчений також бачить Кримське ханство єдиною силою, що дійсно скористалась із такого розвитку подій [9, с. 170]. Безперечною цінністю монографії В. Кухарського є комплекс додатків, що складається з окремого дослідження, присвяченого характеристиці військ усіх сторін конфлікту, які брали участь у війні 1654–1655 рр. Також книга містить повні фрагменти спогадів і реляцій польських військових, котрі брали участь у боях під Охматовим, зокрема С. Чарнецького, Й. Єрлича та В. Лося.

Висновки. Таким чином, військова кампанія осені 1654 – зими 1655 рр. й Охматівська битва, що були продовженням Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., отримали доволі детальне відображення у працях польських істориків, які працювали з другої половини XIX ст. й до сьогодні. У польській історіографії образ битви під Охматовим у 1655 р. пройшов певну еволюцію від поверхових згадок у загальних дослідженнях історії Польщі, що з'являлися у працях XIX ст., – до спеціальних студіювань подій військової кампанії кінця 1654 – початку 1655 рр. у роботах сучасних польських науковців. Змін зазнали й оцінки істориками результатів Охматівської битви. Так, у висновках істориків з XIX ст. вона вважалася однозначною перемогою польської сторони, проте вже на зламі XIX–XX ст. відбулась її переоцінка й дослідники почали бачити в ній збройне зіткнення, що не принесло рішучої переваги жодній зі сторін, але призвело до значущих втрат. Сучасні студіювання означеної тематики демонструють переважно відхід від некритичного повторення образу подій, засвідченого у польських джерелах XVII ст., і тенденційних антиукраїнських стереотипів, що часто мали місце у працях польських істориків XIX та першої половини XX ст., й переходу до більш виваженої аналітичної реконструкції тих подій, зокрема, з урахуванням позицій обох сторін конфлікту.

Список літератури

1. Babka R. Kampania Ochmatowska 1654–1655. Część I. *Studia i materiały do historii wojskowości*. T. XLIII. Białystok, 2007. S.177–206.
2. Babka R. Kampania Ochmatowska 1654–1655. Część II. *Studia i materiały do historii wojskowości*. T. XLV. Białystok, 2007. S.42–69.
3. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Tom II. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1881. 398 s.
4. Jabłonowski A. Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. Kraków: Akademia Umiejętności, 1912. 368 s.
5. Komuda J. Na zmrozonym polu. Ochmatów 1655. *Mówią Wieki*. 1999. а 7. S. 33–39.
6. Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. Tom II. 1648–1795. Warszawa: Skład główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. 460 s.
7. Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Tom II. Epoka przedrozbiorowa. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923. 522 s.
8. Kubala L. Wojna Moskiewska. R. 1654–1655. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1910. 446 s.
9. Kucharski W. Kampania Ochmatowska 1654–1655. Warszawa: Wydanie awtorskie, 2020. 328 s.
10. Lewicki A. Zarys historyi Polski i krajów ruskich. Kraków: Nakładem autora, 1884. 324 s.
11. Markiewicz M. Historia Polski. 1492–1795. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004. 760 s.
12. Piątkowski L. Wojny polsko-kozackie XVII wieku w historiografii polskiej okresu międzywojennego (1918–1939). *Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів*. Львів; Люблін, 1996. S. 225–245.
13. Podhorodecki L. Sicz Zaporoska. Warszawa: Książka i Wiedza, 1970. 306 s.
14. Podhorodecki L. Sławni hetmani Rzeczypospolitej. Warszawa: MADA, 1994. 560 s.
15. Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B. Chmielnicki. Szkic historyczny jego życia i walk. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi, 1914. 108 s.
16. Szujski J. Historyi polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1889. 440 s.
17. Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukraińska. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1939. 98 s.
18. Гриневич Т. Ольгерд Гурка і дискусії довкола історії Хмельниччини в польській міжвоєнній історіографії. *Архіви України*. 2009. № 3–4. С. 5–20.
19. Гриневич Т. Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Хроніка–2000*. 2012. Вип. 3, част. 2. С. 315–328.
20. Пестрикова О. Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. 2018. Т. 21, № 2. С. 83–91.
21. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. 418 с.
22. Степанчук Ю. Постать Богдана Хмельницького у новітній українській, російській та польській історіографії: дис. ... д-ра. іст. наук. Черкаси, 2018. 458 с.
23. Чава І. Берестецька військова кампанія 1651 р. в польській історіографії першої половини XX ст. *Вісник Черкаського університету: Історичні науки*. Черкаси, 2020. № 1. С. 50–58.

24. Чава І. Зображення подій польсько-української війни 1649 року в польській історіографії першої половини ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. Дрогобич, 2020. Вип. 3. С. 305–327.
25. Тельвак В. Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського в оцінках сучасників. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2007. Вип. 17. С. 16–38.
26. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття). Київ; Дрогобич, 2008. 494 с.
27. Тельвак В. Перший том «Історії України-Руси» М. Грушевського (до проблеми еволюції історико-теоретичних поглядів). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка*. 2000. Вип. 3. С. 252–256.
28. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття). Дрогобич: Вимір, 2002. 236 с.
29. Тельвак В. Постаць Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець ХІХ – ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 67–82.
30. Тельвак В. Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 29–35.
31. Тельвак В. Постаць Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття). Дрогобич, 2012. 169 с.
32. Тельвак В. Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 104–107.
33. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 4–16.
34. Telvak V., Telvak V. Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. № 7. С. 46–53.
35. Telvak V., Yanyshyn B. «Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes» of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. 2021. Т. 25. № 1. Р. 71–90.

References

1. Babka, R. (2007). The Ochmatów Campaign 1654-1655. Part I. *Studia i materiały do historii wojskowości [Studies and Materials for Military History]*, 43, 177–206 [in Polish].
2. Babka, R. (2007). The Ochmatów Campaign 1654-1655. Part II. *Studia i materiały do historii wojskowości [Studies and Materials for Military History]*, 45, 42–69 [in Polish].
3. Bobrzyński, M. (1881). Outline History of Poland. Volume II. Warsaw [in Polish].
4. Jabłonowski, A. (1912). History of Southern Ruthenia to the Fall of the Polish Republic. Cracow [in Polish].
5. Komuda, J. (1999). On the Frozen Field. Ochmatów 1655. *Mówią Wieki [The Ages Speak]*, 7, 33–39 [in Polish].
6. Konopczyński, W. (1936). History of Modern Poland. Vol. II. 1648–1795. Warsaw [in Polish].
7. Korzon, T. (1923). History of Wars and the Military in Poland. Vol. II. The Pre-Partition Era. Lviv [in Polish].
8. Kubala, L. (1910). The Muscovite War. 1654–1655. Warsaw [in Polish].
9. Kucharski, W. (2020). The Ochmatov Campaign 1654–1655. Warsaw [in Polish].
10. Lewicki, A. (1884). A History of Poland and the Ruthenian Countries. Kraków [in Polish].
11. Markiewicz, M. (2004). History of Poland. 1492–1795. Kraków [in Polish].
12. Piątkowski, L. (1996). The Polish-Cossack Wars of the 17th Century in Polish Historiography of the Interwar Period (1918–1939). *Cossacks war 17th century in Poland this Ukrainian nation*. Lviv, 225–245. [in Polish].
13. Podhorodecki, L. (1970). Zaporozhian Sich. Warsaw [in Polish].
14. Podhorodecki, L. (1994). Famous hetmans of the Republic of Poland. Warsaw [in Polish].
15. Rawita-Gawroński, F. (1914). Cossack Hetman B. Khmelnytsky. A Historical Sketch of His Life and Battles. Lviv [in Polish].
16. Szujski, J. (1889). Polish History Concisely Told in Twelve Books. Warsaw [in Polish].
17. Tomkiewicz, W. (1939). Ukrainian Cossacks. Lviv [in Polish].
18. Hrynevych, T. (2009). Olgerd Gurka and discussions around the history of Khmelnytskyi in Polish interwar historiography. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 3–4, 5–20 [in Ukrainian].
19. Hrynevych, T. (2012). Ukrainian Cossacks in discussions of Polish historians of the interwar period. *Khronika–2000 [Chronicle–2000]*, 3/2, 315–328. [in Ukrainian].

20. Pestrykova, O. (2018). The Khmelnytskyi period in the interpretation of the Polish historian Ludwik Kubala. *Naddniprovs'ka Ukraïna: istorychni protsesy, podiï, postati [Dnieper Ukraine: historical processes, events, figures]*, 21/2, 83–91 [in Ukrainian].
21. Ruda, O. (2008). Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late 19th – first third of the 20th century. Lviv [in Ukrainian].
22. Stepanchuk, Y. (2018). The figure of Bohdan Khmelnytsky in modern Ukrainian, Russian and Polish historiography. Dissertation of doctor of sciences (history). Cherkasy [in Ukrainian].
23. Chava, I. (2020). The Berestets military campaign of 1651 in Polish historiography of the first half of the 20th century. *Visnyk Cherkas'koho universytetu: Istorychni nauky [Bulletin of Cherkasy University: Historical Sciences]*, 1, 50–58 [in Ukrainian].
24. Chava, I. (2020). Depiction of the events of the Polish-Ukrainian war of 1649 in Polish historiography of the first half of the 20th century. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriya Istoryia [Problems of the humanities. History series]*, 3/45, 305–327 [in Ukrainian].
25. Telvak, V. (2007). The first volume of Mykhailo Hrushevsky's "History of Ukraine-Rus" in the assessments of contemporaries. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographical research in Ukraine]*, 17, 16–38 [in Ukrainian].
26. Telvak, V. (2002). Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century). Drohobych [in Ukrainian].
27. Telvak, V. (2000). The first volume of M. Hrushevsky's "History of Ukraine-Rus" (on the problem of the evolution of historical-theoretical views). *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [Scientific notebooks of the Faculty of History of Ivan Franko Lviv National University]*, 3, 252–256 [in Ukrainian].
28. Telvak, V. (2006). The figure of Mykhailo Hrushevsky in Polish historiography (late 19th-20th centuries). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, S. 67–82 [in Ukrainian].
29. Telvak, V. (2008). The creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century). Kyiv; Drohobych [in Ukrainian].
30. Telvak, V. (2010). Hrushevsky studies: methodological problems of progress. *Kraieznavstvo [Local history]*, 3, S. 29–35 [in Ukrainian].
31. Telvak, V. (2012). The figure of Mykhailo Hrushevsky in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century). Drohobych [in Ukrainian].
32. Telvak, V. (2013). Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization. *Hurzhiivski istorychni chytannia [Gurzhyi's historical readings]*, 6, 104–107 [in Ukrainian].
33. Telvak, V.V., Telvak, V.P. (2021). Modern Hrushevsky science: gains, losses, prospects. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 4–16 [in Ukrainian].
34. Telvak, V., Telvak, V. (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk [European Historical Bulletin]*, 7, 46–53.
35. Telvak, V., Yanyshyn, B. (2021). „Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes” of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25/1, 71–90.

Надійшла до редакції / Received: 8.10.2025

Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2025